

INHOUD

Pagina

Boekmanstichting-Bibliotheek
Herengracht 415 - 1017 BP Amsterdam
Tel. 243739

Inleiding	3
Kunstzinnige Vorming	4
Uitgangspunten	6
Terugblik	7
Nieuwe plannen	11
Onderzoek op het gebied van de kunstzinnige vorming in het basisonderwijs	12
Onderzoek in het kunstonderwijs	16
Multi-culturele invulling van kunstzinnige vorming	17
Onderwijs en culturele praktijken	19
Leerprocessen in de kunstzinnige vorming	21
Leereffecten van kunstzinnige vorming	24
Projecten in uitvoering	25
Bemensing	26
Inweving	27
Publikatielijst	28

INLEIDING

Ten behoeve van de inweving van de SCO met de Universiteit van Amsterdam heeft de onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming een overzicht en programmering gemaakt van onderzoeksactiviteiten. Deze programmering loopt vooruit op een bijstelling van het in 1984 gepubliceerde onderzoeksprogramma van de groep.

In het volgende komen achtereenvolgens aan de orde: een korte aanduiding van het onderzoeksterrein kunstzinnige vorming, uitgangspunten voor onderzoek, een overzicht van reeds uitgevoerd en lopend onderzoek, nieuwe plannen, een overzicht van betrokken medewerkers en een publikatielijst.

KUNSTZINNIGE VORMING

Kunstzinnige vorming gebruiken we als aanduiding van al die activiteiten waar kunstzinnige middelen gehanteerd worden bij het tot stand brengen van leerervaringen bij mensen. Naast kunstzinnige vorming worden termen gebruikt als creativiteitsontwikkeling, musische vorming, culturele vorming, ludieke vorming en wat dies meer zij. Kunstzinnige vorming is voor velen de meest acceptabele term, hoewel het gebruik ervan zeker geen overeenstemming over de doelstellingen inhoudt.

Kunstzinnige vorming kent verschillende vakgebieden of disciplines, namelijk:

- audiovisuele vorming, waarbij gebruik wordt gemaakt van foto's, film, radio-, televisie- en videoprogramma's, dia's en dergelijke;
- beeldende vorming, waartoe men rekent tekenen, schilderen, grafische en publiciteitsvormgeving, plastiek en keramiek, vormgeving in metaal en kunststoffen, mode en textiele vormgeving, monumentale, architectonische en industriële vormgeving;
- vorming door middel van dans en beweging, waarbij men kan denken aan volksdansen, klassieke en moderne dans, dansexpressie, stijldans en dergelijke;
- dramatische vorming, waarbij tal van werkvormen worden gebruikt zoals expressie door woord en gebaar, rollenspel, simulatiespel, poppenspel, theater en toneel;
- literaire vorming, die soms niet tot de kunstzinnige vorming wordt gerekend, maar waarvan een aantal aspecten, zoals het leren schrijven van verhalen en gedichten, taal-drukwerkplaatsen van creativiteitscentra, ontmoetingen van schrijvers met lezers, binnen onze omschrijving van kunst-

zinnige vorming vallen;

- muzikale vorming, waarbij gebruik wordt gemaakt van klank en ritme, stem, muziekinstrumenten, electronica en andere geluidsbronnen.

Dikwijls beperkt men zich bij kunstzinnige vorming tot (onderdelen van) één vakgebied of discipline zoals bij de schoolvakken tekenen, handvaardigheid of muziek. Soms tracht men tot mengvormen of integratieve benaderingen te komen. Een ander onderscheid dat vaak wordt gemaakt is het onderscheid tussen 'actieve' en 'reflectieve' kunstzinnige vorming. Productief ('creatief', 'actief' of 'praktisch werken' heeft betrekking op het zelf kunnen hanteren van kunstzinnige middelen, c.q. vormgeven. Reflectief ('receptief', 'passief', 'kunstbeschouwing') heeft betrekking op het ontvankelijk zijn voor en waarnemen van kunstzinnige vormgeving en het daarop kritisch kunnen reageren.

We onderscheiden verschillende werkvelden: het onderwijs en buitenschoolse werkvelden, zoals het sociaal cultureel werk, creativiteitscentra en muziekscholen, kunstzinnige vorming vanuit professionele kunstinstellingen zoals musea en orkesten.

Naast het basis- en voortgezet onderwijs worden de beroepsopleidingen als PABO, NLO, kunstonderwijs (waar kunstzinnige vormers worden opgeleid) als afzonderlijk werkveld genoemd. Hetzelfde geldt voor de zogeheten verzorgingsstructuur (ontwikkeling, begeleiding, bemiddeling, studie en documentatie).

UITGANGSPUNTEN

Bij het vaststellen van de onderzoeksprogrammering worden binnen de onderzoeksgroep de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Centraal staat de inhoud en werkwijze van activiteiten op het terrein van de kunstzinnige of culturele vorming in pluriforme zin en van het kunstonderwijs, alsmede de relatie daarvan met het geheel van educatieve voorzieningen, vormgeving van het onderwijs, de leerprocessen en daarmee verbonden leereffecten.
 - In het bijzonder zal de programmering aansluiten bij de interesses en deskundigheid in de onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming (zie ook volgende paragraaf) en overige deskundigheid binnen de SCO.
 - Een duidelijke behoefte van het veld om opheldering van de betreffende problematiek.
 - De beleidsrelevantie (ministeries van O. en W. en WVC).
- Aangetekend moet worden dat binnen de structuur van het opdrachtonderzoek het derde en vierde uitgangspunt veelal voor een groot deel bepalend zijn voor de keuze van onderzoek binnen het programma. Het is derhalve niet goed mogelijk door middel van een precieze programmering van theorievormend onderzoek van onderzoek systematisch bijdragen te leveren aan de 'body of knowledge' rond het vraagstuk van de kunstzinnige vorming.

Er wordt desalniettemin binnen de onderzoeksgroep een evenwichtige verdeling nagestreefd tussen studie van en reflectie op meer fundamentele vraagstellingen en onderzoek naar beleidsgeoriënteerde vraagstellingen.

Alleen in onderlinge samenhang kunnen beide onderzoekslijnen versnippering tegengaan en een zinvolle bijdrage leveren aan de kennisvermeerdering op het gebied van kunstzinnige vorming.

TERUGBLIK

De onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming is traditioneel één van de vakinhoudelijk georiënteerde onderzoeksgroepen binnen de SCO. Sinds 1975 zijn een groot aantal onderzoeksprojecten uitgevoerd, die met uitzondering van de audiovisuele vorming alle disciplines hebben bestreken, alsmede de belangrijkste werkvelden. Het eerste project, het Doelstellingenonderzoek Expressievakken vond plaats in het kader van het eindexamenexperiment handenarbeid, muziek, tekenen en textiele werkvormen in mavo en havo. Later onderzoek naar de binnenschoolse kunstzinnige vorming in het voortgezet onderwijs betrof onder meer een evaluatie van leerplannen beeldende vorming en een onderzoek naar de functies van drama in het voortgezet onderwijs. Onderzoek binnen het basisonderwijs omvat o.a. een recent afgesloten onderzoek naar de wijze waarop scholen invulling geven aan de eisen ten aanzien van expressieactiviteiten die in de Wet op het Basisonderwijs gesteld worden. Een lopend onderzoek betreft een diepteproject muzikale vorming in het basisonderwijs.

Gaat het bij bovenstaande onderzoekingen om de binnenschoolse kunstzinnige vorming, een belangrijk deel van het verrichte onderzoek was gericht op de samenwerking (of zo men wil confrontatie) tussen onderwijs en buitenschoolse kunst- of kunstzinnige vormingsinstellingen. Zo is onderzoek verricht naar het educatieve werk van musea (waarin was opgenomen een evaluatie van een tentoonstelling van het Centraal Museum in Utrecht) en is een onderzoek gedaan naar het functioneren van de Stichting Schrijvers School Samenleving. In het verlengde hiervan is het project 'Spelen met Woorden', waarbij dichters lessen verzorgen in het basisonderwijs, geëvalueerd. Vergelijkbare problemen kwamen aan de orde in een onderzoek naar

het Scapino Ballet op de basisschool en een onderzoek naar mogelijkheden om receptieve dramatische en dansante vorming (bezoek aan voorstellingen) te integreren met actieve vorming op school.

Momenteel wordt in een onderzoek nagegaan welke vormen van samenwerking voorkomen tussen scholen in het voortgezet onderwijs en culturele instellingen en welke factoren deze samenwerking bevorderen en belemmeren. In dit onderzoek komt ook de verzorgingsstructuur van de kunstzinnige vorming aan de orde; een aspect dat ook in de projecten bij het basisonderwijs is onderzocht. Enkele onderzoeken betreffen volledig het buitenschoolse werkterrein, zoals een onderzoek naar beleid en praktijk van creativiteitscentra en muziekscholen en een onderzoek naar de subsidiëring van het jeugdtheater. Twee onderzoeken zijn te omschrijven als onderzoek van onderzoek, namelijk de literatuurstudie 'Leren en kunstzinnige vorming' waarin de vraag centraal stond wat internationaal bekend is over leerprocessen in de kunstzinnige vorming en hoe het is gesteld met de onderwijskundige toepassing daarvan. Ten tweede een studie waarin onderzoeken vanaf 1970 zijn geïnventariseerd en geanalyseerd die hebben getracht de verschillen leereffecten van kunstzinnige vorming na te gaan. Tenslotte is door de onderzoeksgroep onderzoek uitgevoerd naar het kunstvakonderwijs. Dit betrof een onderzoek naar verschillende lesaanpakken in het muziekvakonderwijs en betreft onderzoek naar de aansluiting tussen opleiding en beroepspraktijk in de beeldende kunsten en theater.

De bovengenoemde onderzoeken zijn in termen van Van Kemnade (1981) deels beschrijvend van aard (zoals inventarisaties van educatieve activiteiten van musea, kunstzinnige vorming in het basisonderwijs e.d.), deels verklarend (met name onderzoeken naar leerprocessen en -effecten) en deels waarde-

rend (zoals evaluaties van diverse kunstzinnige vormingsprogramma's, leerplannen etc.). In het kader van het evaluatie onderzoek is op basis van ideeën van De Groot een instrument ontwikkeld dat met name de moeilijk grijpbare vormingsdoelen en -effecten in kaart tracht te brengen. De beschrijvende onderzoeken en de evaluaties waren veelal sterk beleidsgericht. Deels vloeide dit onderzoek voort uit nieuw beleid. Soms specifiek gericht op de kunstzinnige vorming zoals de invoering van eindexamens in de beeldende vakken en muziek en de versterking van de educatieve functie van musea in 'naar een nieuw museumbeleid'. Soms ook uit veel algemenere beleidsbeslissingen zoals de invoering van het basisonderwijs. Soms was het onderzoek bedoeld om gegevens te verschaffen ten behoeve van te nemen beleidsbeslissingen. Het onderzoek naar de aansluiting tussen opleiding en beroepspraktijk in de kunsten staat in direct verband met de taakverdeling en concentratie van het kunstvakonderwijs. Het verrichte onderzoek vervult ook een beleidskritische functie, met name waar de positie van de kunstzinnige vorming wordt bedreigd door maatregelen in het onderwijs, de kunsten en het sociaal-cultureel werk.

In 1984 publiceerde de onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming een Onderzoeksprogramma Kunstzinnige Vorming. Het bevatte naast een stand-van-zaken-beschrijving van de binnen- en buitenschoolse kunstzinnige vorming in Nederland een inventarisatie van mogelijk te onderzoeken probleemvelden. Het programma mondde uit in een onderbouwd voorstel voor uitvoering van een aantal onderzoeken. De onderzoeksgroep heeft hierin getracht een evenwicht te zoeken tussen het beleidsgerichte onderzoek en de noodzakelijke studie en reflectie op fundamenteel gerichte vraagstellingen.

De voorstellen uit het onderzoeksprogramma zijn inmiddels ten dele gerealiseerd. In de volgende paragraaf worden naast geactualiseerde voorstellen uit het oude programma nieuwe onderzoeksvoorstellen gedaan.

NIEUWE PLANNEN

Met inachtneming van de uitgangspunten geformuleerd op pagina 4 en aansluitend op het Onderzoeksprogramma 1984 volgen onderzoeksvorstellen die betrekking hebben op kunstzinnige vorming in relatie tot onderwijs, tot beleid, tot leerprocessen en -effecten en tot het kunst- en cultuurbegrip.

Ten aanzien van het werkveld onderwijs zijn in de eerste plaats onderzoeksplannen ontwikkeld die rechtstreeks voortkomen uit het inventariserende onderzoek in het basisonderwijs. Ten tweede vervolgonderzoek in het kunstonderwijs voortkomend uit beleidsplannen in deze sector. Ten derde een voorstel dat betrekking heeft op het toenemende multiculturele karakter van het onderwijs en ten vierde een voorstel over onderwijs en (alledaagse)culturele praktijken. Beide laatstgenoemde voorstellen bouwen voort op onderzoek naar de relatie tussen onderwijs en culturele instellingen en hebben mede de buitenschoolse kunstzinnige vorming als onderwerp.

De onderzoeksplannen waarin de nadruk ligt op studie en reflectie van meer fundamentele vraagstellingen zijn werkveld en discipline overstijgend. Ze hebben betrekking op de leerprocessen in productieve en reflectieve kunstzinnige vorming en leereffecten in relatie tot de legitimering van kunstzinnige vorming.

ONDERZOEK OP HET GEBIED VAN DE KUNSTZINNIGE VORMING IN HET BASISONDERWIJS

Uit het onderzoek naar de positie van de kunstzinnige vorming in het basisonderwijs springen enkele aspecten naar voren, die nader onderzocht zouden moeten worden:

- kwalificaties van leerkrachten op het gebied van de kunstzinnige vorming;
- de wijze van beoordeling van kunstzinnige activiteiten in de klas;
- het gebruik van onderwijsleermiddelen op het gebied van de kunstzinnige vorming.

Bovendien zijn de huidige ontwikkelingen ten aanzien van de basisvorming aanleiding om de onderzoeksvoorstellen in relatie te brengen met de eindtermen problematiek: is het mogelijk om voor de kunstzinnige vakken eindtermen op te stellen die wenselijk en haalbaar zijn?

Voorts zal aansluiting gezocht worden bij het Project Periodieke Peiling Onderwijs Niveau dat door het CITO uitgevoerd wordt. Het ligt in de bedoeling ook enkele kunstzinnige vakken in deze peiling op te nemen. De onderzoeksgroep zou graag een bijdrage leveren aan de evaluatieve en didactische operationalisatie van eindtermen voor deze vakken.

A. Kwalificaties van leerkrachten basisonderwijs op het gebied van de kunstzinnige vakken

Uit de gegevens van het onderzoek naar de positie van de kunstzinnige vorming in het basisonderwijs blijkt, dat onderwijsgevend en begeleiders/ondersteuners vanuit begeleidingsdiensten en instellingen van kunstzinnige vorming

als een van de belangrijkste knelpunten zien dat leerkrachten onvoldoende vakinhoudelijk en/of vakdidactisch onderlegd zijn voor het geven van expressie-activiteiten.

Het is van belang om nader te onderzoeken:

1. Welke specifieke deelproblemen er zijn ten aanzien van de kwalificatie (overeenkomsten en verschillen tussen vakgebieden; overeenkomsten en verschillen tussen vakkengesplitste en geïntegreerde aanpak; onderscheid en samenhang tussen vakinhoudelijke en vakdidactische aspecten).
2. Welke factoren van invloed zijn op problemen op het gebied van de kwalificatie. Te denken is aan:
 - . vooropleiding/scholing;
 - . de rol van vakleerkrachten;
 - . doelstellingen, eisen, wensen van de school en van de individuele leerkracht, (on)duidelijkheid van maatstaven; (on)haalbaarheid van doelstellingen;
 - . wenselijke en realiseerbare inhoud en werkvormen;
 - . schoolorganisatie;
 - . begeleiding, ondersteuning, bemiddeling.
3. In welke richting de oplossing van deze problemen moeten worden gezocht.

Een dergelijk onderzoek zou niet alleen meer inzicht kunnen geven in de ervaren problemen, het kan een bijdrage leveren aan het onderzoek naar de eindtermen kunstzinnige vorming en handreikingen bieden voor bij/nascholing en begeleiding.

B. De wijze van beoordeling van kunstzinnige activiteiten

Uit het onderzoek naar de positie van de kunstzinnige vorming in de basisschool komt naar voren dat de beoordeling van kunstzinnige activiteiten van leerlingen afwijkt van de

beoordeling van andere schoolse activiteiten. Sterke nadruk wordt gelegd op de beoordeling van de werkhouding van de leerling en op procesbeoordeling. Beoordeling van resultaten/produkten vindt veel minder plaats en wordt zelfs in veel gevallen onwenselijk gevonden. De rapportage over de beoordeling wordt vooral in woorden (mondeling en schriftelijk) gegeven: cijfers hanteert men weinig. Beoordelingscriteria worden vooral aan de individuele capaciteiten van leerlingen ontleend.

Een dergelijke geïndividualiseerde beoordeling staat op gespannen voet met het bereiken van gemeenschappelijke leereffecten, zoals die in doelstellingen geformuleerd zijn. De leerkrachten signaleren dan ook als een van de knelpunten dat het moeilijk is om na te gaan of de doelen van de kunstzinnige vakken bereikt worden.

Een uitdieping van deze problematiek lijkt tevens wenselijk met het oog op het formuleren van eindtermen van de basisvorming.

Vastgesteld wordt om de beoordelingssystematiek die in het basisonderwijs gehanteerd wordt door middel van klasse-observaties nader te onderzoeken.

Aandacht zou moeten worden besteed aan

- . functies van beoordeling: met welke bedoelingen wordt er beoordeeld;
- . objecten van beoordeling: wat wordt beoordeeld;
- . methode van beoordeling: wiens oordeel wordt bij de beoordeling betrokken;
- . vorm van beoordeling: hoe wordt het oordeel uitgedrukt;
- . criteria bij beoordeling: welke normen worden aangelegd.

Te overwegen valt het onderzoek toe te spitsen op een of enkele disciplines van de kunstzinnige vorming.

C. Kennis en gebruik van onderwijsleermiddelen bij kunstzinnige vakken in het basisonderwijs

Op het gebied van de kunstzinnige vakken is een grote hoeveelheid onderwijsleermiddelen beschikbaar. De laatste CRL-SLO leermiddelengids (1987) bevat maar liefst 58 pagina's (circa 225 verschillende titels). Uit het onderzoek naar de positie van de kunstzinnige vorming in de basisschool komt naar voren dat van deze leermiddelen in beperkte mate gebruik wordt gemaakt en dat veel scholen en leerkrachten ook zelf onderwijsleermiddelen ontwikkelen. De oorzaken van deze situatie zijn onbekend.

Hoewel de huidige diversiteit op zichzelf niet onwenselijk of problematisch is (de vrijheid tot inrichting ligt in de WBO verankerd) heeft dit wel tot gevolg dat er weinig leereffecten bereikt worden die alle leerlingen van het basisonderwijs gemeenschappelijk hebben. Dit laatste vormt een belemmering van een nationale niveau peiling.

Onderzoek naar de kennis van en opvattingen/oordelen over de onderwijsleermiddelen kunstzinnige vorming van leerkrachten in het basisonderwijs, en bestudering van de beschikbare en eigen gemaakte middelen kan bijdragen tot

- inzicht in de achtergronden van het geringe gebruik;
- inzicht in gemeenschappelijk nagestreefde leereffecten.

ONDERZOEK IN HET KUNSTONDERWIJS

Momenteel wordt onderzoek verricht naar de samenhang tussen opleiding en beroepspraktijk in de beeldende kunst en theater. In dit onderzoek staat centraal de vraag naar arbeidsmarktprocessen zoals absorptie, functie- en beroepsmobiliteit, verdringing en wijze van aanbieding van kwalificaties. In het kader van dit onderzoek is contact gelegd met Dr. V. Rattemeyer van het Wissenschaftliches Zentrum für Berufs- und Hochschulforschung in Kassel. Hij heeft voor de Bondsrepubliek onderzoek verricht naar beroepsloopbanen van kunstacademiestudenten en houdt zich onder meer bezig met maatregelen om de beroepsintrede van (beeldende) kunstenaars te vergemakkelijken. Bij zowel Rattemeyer als de leden van de onderzoeksgroep werd de wenselijkheid vastgesteld om deze problematiek in een internationaal vergelijkend onderzoek te bestuderen.

In de maart 1987 verschenen nota 'Taakverdeling en concentratie in het hoger kunstonderwijs' wordt met betrekking tot de complexe situatie van de arbeidsmarkt voor afgestudeerden van het kunstonderwijs in overweging gegeven om een internationale vergelijkende studie op dit terrein te plegen.

Voorgesteld wordt om in samenwerking met Dr. Rattemeyer een studie uit te voeren waarbij enkele Westeuropese landen worden vergeleken op de volgende punten:

- arbeidsmarktprocessen van afgestudeerden van het kunstonderwijs,
- het beroepsvoorbereidend karakter van het kunstonderwijs;
- overheidsmaatregelen ten behoeve van de beroepsintrede van afgestudeerden van het kunstonderwijs.

MULTI-CULTURELE INVULLING VAN KUNSTZINNIGE VORMING

Momenteel wordt er een onderzoek uitgevoerd naar de samenwerking tussen scholen voor voortgezet onderwijs en culturele instellingen (theater-, dansgezelschappen, centra voor kunstzinnige vorming, bibliotheken, musea, buurthuizen). Dit onderzoek is beleidsgericht. Doel is een inventarisatie van factoren die deze samenwerking belemmeren en/of bevorderen. Behalve een inventarisatie van deze factoren, met als doel een verbeterde samenwerking, wordt een poging ondernomen om antwoord te krijgen op de volgende vragen:

- Op welke wijze, om welke redenen en onder welke voorwaarden brengen scholen, in samenwerking met culturele instellingen, leerlingen in aanraking met kunst en cultuur?
- Welke vormen van samenwerking tussen scholen en culturele instellingen worden er in de praktijk aangetroffen?
- Wat is de inhoud van de kunstzinnige vorming (kunst, cultuur) die in de samenwerking centraal staat?
- Op welke wijze houden scholen en instellingen bij kunstzinnige/culturele vorming rekening met het multi-culturele karakter van de samenleving / met de etnische samenstelling van de school/klas?

Het onderzoek roept een aantal vragen op die in aanmerking komen voor verder onderzoek. Bij het bovengenoemde onderzoek ligt de nadruk op organisatorische en inhoudelijke aspecten van de samenwerking.

Het onderzoek verschaft aanwijzingen dat zowel vanuit scholen als vanuit culturele instellingen pogingen worden ondernomen om de kunstzinnige vorming multi-culturele/interculturele inhouden te geven. De discussie die hierover binnen en buiten het onderwijs plaatsvindt, heeft zowel betrekking op de 'kunst' als op de 'vorming'. Bij de vorming gaat het om de

huidige discussie over intercultureel onderwijs/het interculturele curriculum, waar de kunstzinnige vorming deel van uitmaakt.

Ook het begrip 'kunst' wordt momenteel besproken met het oog op multi- en interculturele inhouden. Beide discussies zijn zo recent, dat een nadere uitwerking voor het onderwijs voorsnog ontbreekt. Legitimering van de aandacht voor multiculturele kunstzinnige vorming gebeurt momenteel enerzijds vanuit het idee van mogelijke verrijking van kunstzinnige activiteiten door het toevoegen van elementen uit andere culturen, anderzijds vanuit de aanwezigheid van verschillende etnische groepen binnen de school en de samenleving als geheel.

In het onderwijs, maar ook binnen culturele instellingen is behoefte aan een nadere invulling van multi-culturele kunstzinnige vorming en een uitwerking van bovengenoemde legitimeringsgronden.

Voorstel is, om algemeen, maar ook voor de verschillende disciplines van de kunstzinnige vorming, na te gaan hoe aan de vragen van zowel scholen als culturele instellingen tegemoet kan worden gekomen.

Concreet kan hierbij gedacht worden aan onderzoek, waarbij begeleiding en evaluatie van programma's van culturele instellingen voor scholen centraal staat.

ONDERWIJS EN CULTURELE PRAKTIJKEN

In het onderzoek naar samenwerking tussen scholen voor voortgezet onderwijs en culturele instellingen zijn een tweetal interessante aspecten niet nader uitgewerkt.

Deze betreffen:

- de doelen en inhouden van de culturele/kunstzinnige vorming op school in relatie tot buitenschoolse culturele praktijken van de leerlingen;
- de relatie tussen cultuur en achterstanden.

Wat betreft het eerste aspect wordt gewezen op de veranderende verhouding tussen arbeidstijd en vrije tijd. Het onderzoek naar samenwerking scholen - culturele instellingen heeft gedeeltelijk een antwoord gegeven op de vraag hoe mensen binnen het onderwijs worden voorbereid op besteding van de vrije tijd. Er is niet onderzocht in hoeverre het in aanraking komen met culturele instellingen van invloed is op de vrijetijdsbesteding na de schoolperiode en naast de schooltijd tijdens de schoolperiode. Ook is niet onderzocht wat de invloed is van buitenschoolse culturele praktijken van leerlingen op deelname aan en gebruik van culturele en kunstzinnige activiteiten.

Nieuw onderzoek kan worden uitgevoerd met het oog op het creëren van een aanbod binnen culturele instellingen, gericht op de niet op beroepsuitoefening gerichte tijdsbesteding.

Een tweede aspect is de relatie tussen cultuur en achterstand. Binnen het bovengenoemde onderzoek naar samenwerking wordt geen systematische analyse gemaakt van de culturele/kunstzinnige vorming zoals die door de school en de instellingen wordt overgedragen. Cultuur is, zo is onder andere gebleken uit onderzoek van Bourdieu, een belangrijke factor bij de waardering van maatschappelijke loopbanen en posities van mensen.

Bij 'cultuur' wordt in dit kader gedacht aan de esthetische aspecten daarvan (de esthetische socialisatie). Deze omvatten niet alleen de officieel gewaardeerde esthetische kunstuitingen maar vooral ook de esthetische praktijk van alledag. Momenteel is er, zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs de discussie gaande over basisvorming. Met name met het oog op deze discussie is het van belang na te gaan wat de rol van de alledaagse, populaire cultuur is bij de vorming van esthetische disposities (die, zoals verondersteld, gerelateerd zijn aan schoolprestaties). Het onderzoek sluit aan bij reeds uitgevoerd onderzoek binnen de SCO ('Crea-project', 'Cultureel Kapitaal').

LEERPROCESSEN IN DE KUNSTZINNIGE VORMING

Een zeer veel gehoorde klacht uit het gehele veld van de kunstzinnige vorming is dat het ontbreekt aan leertheoretische inzichten die toegesneden zijn op de discipline van de kunstzinnige vorming. (Onderwijs-)leertheorieën zijn er wel, maar vertaling ervan in termen van kunstzinnige vormingsprocessen levert aanzienlijke problemen op. Deze problemen worden veroorzaakt doordat veel leertheorieën zich vooral baseren op effecten van verschillende instructies op (voorgeschreven) eindresultaten.

Processen in de produktieve kunstzinnige vorming zijn een complexe interactie van waarnemingsprocessen, (motorische) handelingen, denkprocessen en esthetische oordelen (persoonlijke smaak), waarvan de eindresultaten moeilijk te voorzien zijn, en nog moeilijker voorgeschreven kunnen worden. Het lijkt daarom wenselijk aansluiting te zoeken bij (moderne) leertheorieën die gestoeld zijn op het bewerkstelligen van veranderingen in denkprocessen en aanpakstrategieën.

Vanwege het complexe karakter van onderzoek op dit gebied is het noodzakelijk tot een inperking te komen. Uit eerdere studies zijn ten minste twee essentiële aspecten van leerprocessen in de produktieve kunstzinnige vorming naar voren gekomen, te weten: het zelfstandig zoeken naar een probleemstelling en de rol van de feedback.

- . In tegenstelling tot oefenopdrachten bij andere (schoolse) leergebieden zijn opdrachten in de kunstzinnige vorming van dien aard dat de leerlingen/cursisten er zelf een grote inbreng in hebben. Het zoeken naar en vinden van een adequate probleemstelling wordt geacht van doorslaggevende betekenis te zijn voor de uitvoering van de opdracht en voor de optredende leerprocessen.

. Feedback, d.w.z. terugkoppeling van evaluatieve informatie over resultaten, is essentieel in alle leerprocessen. Naast de feedback die docenten begeleiders doorgaans verschaffen en de interne feedback via het zenuwstelsel, die van belang is in alle motorische leerprocessen, speelt bij kunstzinnige vorming ook de feedback die afgelezen kan worden uit het materiaal en het produkt in wording een grote rol.

Door middel van procesvergelijking tussen goede en minder goede leerlingen/cursisten kunnen beïnvloedbare aspecten van beide factoren opgespoord worden. Op deze wijze kan een aanzet geleverd worden tot theorievorming in de kunstzinnige vorming. Als onderzoeksmethode komt protocolanalyse het meest in aanmerking.

De vraagstelling sluit, zoals gezegd, aan bij een sterke behoefte in het gehele veld. Binnen de SCO heeft de onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming eerder onderzoek verricht in deze richting (Van der Kamp, 1980 en Oostwoud Wijdenes, 1983). Verder sluit het voor wat betreft het werkveld literaire vorming en voor wat betreft de onderzoeksmethode, aan bij verschillende uitgevoerde en lopende onderzoeken in de onderzoeksgroep Taal (o.a. onderzoek naar het schrijf- en planningsproces in de zeventiger en begin tachtiger jaren, Borchardt, 1983, en het Stelonderwijs: theorie en praktijk van het opstel onderwijs in het lhno, lto, mavo, havo en vwo, Damhuis, De Gloppe en Wesdorp, 1983).

Bij het onderzoek naar de kunstzinnige vorming en met name dat naar de reflectieve kunstzinnige vorming verdient de meer fundamentele vraag naar de receptie van kunstwerken de komende jaren de nodige aandacht. Er is veel geschreven, maar in verhouding nog weinig bekend over de wijze waarop mensen kunstwerken cognitief waarnemen, noch over welke aspecten in die kunstwer-

ken in welke wisselwerking met de kijker/luisteraar verantwoordelijk zijn voor welke esthetische waardering. Wat maakt een film, muziekstuk, theatervoorstelling of schilderij zo interessant voor welke toeschouwer? Empirisch- en literatuuronderzoek naar bijvoorbeeld de waarneming van de complexiteit in een kunstwerk en de identificatie met kunstwerken kunnen op dergelijke vragen enig licht werpen. Met onderzoek naar deze vragen wordt tevens vanuit een psychologische invalshoek het meer fundamentele onderzoek naar het kunstbegrip gediend. Inzicht in de receptie van kunstwerken en daarmee in de leerprocessen van een onderdeel van de kunstzinnige vorming, kan de formulering van de doelstellingen van de kunstzinnige vorming van dienst zijn.

In de onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming is al langere tijd interesse en vakkundigheid op dit gebied aanwezig. Bij de keuze van gewenste inweavingspartners is reeds met dit onderzoeksterrein rekening gehouden.

LEEREFFECTEN VAN KUNSTZINNIGE VORMING

In de Nota 'Kunstzinnige vorming, amateuristische kunstbeoefening en kunstbeleid' (1985) wordt gesteld dat de resultaten van onderzoek, zowel binnenlands als buitenlands, op velerlei gebieden van de kunstzinnige vorming moeilijk toegankelijk zijn (p.12). Geconcludeerd wordt dat een eerste taak op dit gebied is het verzamelen, ordenen en aanbieden van wat reeds is gedaan aan studie en onderzoek. Ten aanzien van de leereffecten van kunstzinnige vorming is hiermee door de onderzoeksgroep een begin gemaakt. De achtergrond was, dat in de steeds terugkerende discussie rond de legitimering van de kunstzinnige vorming vaak de vraag wordt gesteld welke van de gewenste effecten van kunstzinnige vorming wetenschappelijk zijn aangetoond. In onze studie zijn 300 onderzoeken naar leerresultaten van kunstzinnige vorming geïnventariseerd (Haanstra en Van Oijen, 1985). Hierbij is onderscheid gemaakt tussen instrumentele effecten (zoals effecten op cognitie, senso-motorische capaciteiten en persoonlijkheid) en intrinsieke effecten (zoals verbetering van esthetisch beoordelingsvermogen en productieve kunstzinnige vaardigheden). Het samenvatten van een grote hoeveelheid uiteenlopend onderzoek (ook wel meta-analyse genoemd) is echter complex. In de bovengenoemde studie is een eerste aanzet gedaan. Voorgesteld wordt om de inventarisatie van effectonderzoek te actualiseren (hetgeen met de aanwezigheid van de volledige ERIC documentatie op de SCO goed mogelijk is) en om vervolgens voor bepaalde disciplines en werkterreinen een nauwkeuriger (meta)analyse te verrichten.

PROJECTEN IN UITVOERING

Titel : Beeldende kunsten, opleiding en beroepspraktijk
Onderzoekers: F. Haanstra, J.K. Koppen, J.D. Oostwoud Wijdenes
Looptijd : december 1985 - juli 1987
Financiering: Ministeries van O. en W. en WVC.

Titel : Samenwerking tussen scholen voor voortgezet
onderwijs en culturele instellingen
Onderzoekers: F. Haanstra, A. Veen, W. Oud
Looptijd : 1 januari 1986 - 31 december 1987
Financiering: SVO

Titel : Opleiding en beroepspraktijk in de Theatersector
Onderzoekers: T. Jonker, J. Oostwoud Wijdenes, F. Haanstra en
J.K. Koppen
Looptijd : december 1986 - februari 1988
Financiering: Ministeries van O. en W. en WVC

Titel : Kunstzinnige vorming in de basisschool
Onderzoekers: J.D. Oostwoud Wijdenes, W. Oud, A. de Visch
Eybergen
Looptijd : januari 1986 - april 1987
Financiering: SVO

Titel : Diepteproject Muzikale Vorming
Onderzoeker : W. Oud
Looptijd : augustus 1986 - augustus 1988 (eventueel
augustus 1990
Financiering: Ministerie van O. en W.

BEMENSING

Het aantal produktiedagen in 1987 bedraagt voor de onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming 662.

Folkert Haanstra
Thera Jonker
Jan Karel Koppen
Jacob Oostwoud Wijdenes
Wil Oud
Annemiek Veen

INWEVING

Bij de inweving in de Universiteit van Amsterdam wordt gedacht aan de volgende studierichtingen/personen:

Psychologie

Dr. A. Dudink

Kunsthistorie

Drs. H. van Rheaden

Theaterwetenschappen

Drs. E. Tan

Sociologie

Prof. dr. J. Goudsblom

PUBLICATIELIJST ONDERZOEKSGROEP KUNSTZINNIGE VORMING

(subsidie-aanvragen zijn buiten beschouwing gelaten.)

1976

DOE-project, Het experiment eindexamens handenarbeid, muziek, tekenen en textiele werkvormen. DOE-rapport I. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1976.

Meningen over 3E, bijlage bij DOE-rapport I. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1976.

Folkert Haanstra en Max van der Kamp, Van idee naar instrument. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1976.

Max van der Kamp, Boekbespreking van E. de Corte: Inventariseren van actueel geldende leerdoelen, ontwikkeling van een empirische methode. Leuven, Universitaire Pers, 1975. In: Tijdschrift voor Onderwijsresearch, 3, 1976, (141-142).

Max van der Kamp, Folkert Haanstra en en Jacob Oostwoud Wijdenes, Een onderzoek naar doelen en effecten van kunstzinnige vorming in het algemeen voortgezet onderwijs. Paper voor de werkgroep Curriculumresearch, Onderwijsresearchdagen, Groningen, 1976.

Max van der Kamp, Het AERA-congres 1976. In: Pedagogische Studiën, 1977, (54), (23-25).

1977

Max van der Kamp, Perspectieven in evaluatieonderzoek. Verslag naar aanleiding van een Amerikaanse studiereis. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 5), 1977.

Max van der Kamp en Folkert Haanstra, The use of learner reports for exploring goals and objectives in art education. Paper presented at the Third International Symposium on Educational Testing. Leyden, June 27-30, 1977. Amsterdam, Kohnstamm Institute, (KI-geschrift nr. 11), 1977.

Max van der Kamp en Wies van Moorsel, Kunstzinnige Vorming in het algemeen voortgezet onderwijs. Resonans, 1977 (10), (216-217). Ook verschenen in: Muziek en Onderwijs, 15 (1), 1977, (24-27).

Max van der Kamp en Jacob Oostwoud Wijdenes, Wie is er bang voor onderzoek? In: Speltribune, 1977, (2), nr. 3/4, p.7.

Jacob Oostwoud Wijdenes en Max van der Kamp, 'Bekijk 't maar', over het gebruik van beeldanalyzeschema's bij beeldende vorming. In: Beeldende Vorming, 1977, (93), nr. 9, 230-238. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, KI-geschrift nr. 12), 1977.

Jacob Oostwoud Wijdenes en Max van der Kamp, Het gebruik van de hardopdenkmethode bij beeldende vorming. In: VOR-publicatie 3, Probleemoplossen en onderwijsconstructie. Een publicatie van de werkgroep Probleemoplossen naar aanleiding van de onderwijsresearchdagen 1977 te Amsterdam, 1977, (11-16).

Instituut Film en Jeugd en de Stichting Amateurfotografie. Samenstelling H. Peters, G. Kruger en M. van der Kamp, Zelf werken met beeld en geluid in de onderwijzersopleiding. Amsterdam, 1977.

Maria van Susante, Leren over jezelf, een onderzoek naar de samenhang tussen kenmerken van handenarbeidsonderwijs en zelfinzicht. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (doctoraal werkstuk), 1977.

1978

Folkert Haanstra: Some problems of evaluating an educational museum program. Paper presented at the CECA-congres 1978, Amsterdam. Amsterdam, Kohnstamm Institute (KI-geschrift nr. 29), 1978.

Folkert Haanstra en Max van der Kamp, Kunstzinnige vorming: alleen voor meisjes?, enkele achtergrondgegevens van leerlingen die handenarbeid, muziek, tekenen of textiele werkvormen in het eindexamenpakket kozen. In: Beeldende Vorming, 1978, (94) nr. 1, (21-24). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 13). Ook in: Dekanoloog, 1978, nr. 2 en Het Schoolblad nr. 32, 1978.

Folkert Haanstra en Max van der Kamp, Een onderzoek naar het educatieve werk van een museum. Museumvisie, 1978 (1) nr. 3/4, p.17.

Max van der Kamp, Experimenteren na het Experiment Eindexamens Expressievakken, inleiding voor de Dag van het Tekenonderwijs van de NVTO. In: Beeldende Vorming, 1978, (94) nr. 9, (249-252). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 27), 1978.

Max van der Kamp en Wies van Moorsel: Leerlingen over kunstzinnige vorming. In: Beeldende Vorming, 1978 (94) nr.2, (37-44).

Max van der Kamp en Wies van Moorsel, Wat neemt de leerling mee van kunstzinnig Onderwijs? (I), over doelstellingen en leerervaringen. In: Beeldende Vorming, 1978 (94) nr. 11, (313-317). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 24), 1978.

Juliska Kok, Muziekonderwijs en protocolanalyse, een analyse van een produktieve muzikale vaardigheid. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (doctoraal werkstuk), 1978.

Wies van Moorsel en Max van der Kamp, Wat neemt de leerling mee van kunstzinnige onderwijs? (II), over leerervaringen en reflectieve beeldende vorming. In: Beeldende Vorming, 1978 (94) nr. 12, (346-350). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 32), 1978.

- 1979 Folkert Haanstra, De evaluatie van een educatieve tentoonstelling. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1979.
- Bert Holman en Henk Overduin, Het Haags Gemeentemuseum en haar educatief beleid. In: Beeldende Vorming, 1979, (95) nr. 9, (289-294). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 39), 1979.
- Max van der Kamp: Kunstzinnige Vorming: wat doe je ermee? In: Beeldende Vorming, 1979 (95) nr. 10, (352-360).
- Juliska Kok en Max van der Kamp, Improviseren ... of noteren?, over het afmaken van een muziekzin en muzikaal voorstellingsvermogen. In: Muziek en Onderwijs, 1979 (19) nr.2, (23-32). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 28). 1979.
- Wies van Moorsel, Wat neemt de leerling mee van het muziekonderwijs? over leerervaringen en het eindexamen muziek. In: Muziek en Onderwijs, 1979 (19), nr.2, (46-55). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 43), 1979.
- Jacob Oostwoud Wijdenes en Bert Holman, Introductie vooronderzoek dramatische vorming. In: Speltribune, 1979 (3) nr. 7, p.19.
- Folkert Haanstra, Some problems of evaluating an educational museum-program. Paper presented at the CECA-conference, (Portugal), september - 1979.
- 1980 Ab Borg, Peter Hermans, Huub Hodzelmans en Max van der Kamp, Over evalueren en examineren in de beeldende vakken (1 t/m 4). In: Beeldende Vorming, 1980 (96) nr. 3 (2-5), nr. 4 (2-6), nr. 5 (2-5) en nr. 6 (2-4).
- Dancker Daamen en Folkert Haanstra, Het educatieve werk van Nederlandse Musea; activiteiten, opvattingen en positie van educatieve medewerkers. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1980.
- Folkert Haanstra, Museum en Onderwijs. In: Muson (1979-1980), (2), nr. 3, (23-26). Amsterdam, Kohnstamm Instituut, (KI-geschrift nr. 53), 1980.
- Folkert Haanstra en Bert Holman, Hoe musea hun publiek begeleiden, samenvatting van drie onderzoeken naar het educatieve werk van Nederlandse Musea. 's Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1980.
- Bert Holman: Opvattingen over het educatieve werk van musea, analyse van een twintigtal interviews. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1980.
- Max van der Kamp, Het evalueren van vorming. In: Vorming, 1980, (29) nrs. 1/2, (88-94).
- Max van der Kamp, Kritiek op het examen niet beëindigd. In: Kunst en Vakwerk, 1980, (1), maart, (27-29).

Max van der Kamp, Wat neemt de leerling mee van kunstzinnige vorming? Doctoraal Proefschrift. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1980. Ook Den Haag, Staatsuitgeverij (SVO-reeks nr. 29), 1980.

Max van der Kamp, Het evalueren van kunstzinnige vorming. NSKV-schrift nr. 14. Amersfoort, NSKV, 1980.

Max van der Kamp en Pien Hartogs, 'Op zoek naar regionalisatie' een voorstudie naar de betekenis van regionalisatie voor kunstzinnige vorming in de basisschool. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1980.

Freek Otto in samenwerking met Max van der Kamp, Deelraamplannen Beeldende Vorming onderzocht. Amsterdam, Kohnstamm Instituut, 1980.

Freek Otto en Max van der Kamp, Deelraamplannen en daarna? Docenten en deskundigen over de deelraamplannen beeldende vorming. In: Beeldende Vorming, 1980, (96), nr. 6, (19-23).

Max van der Kamp, Bijdragen aan Winkler Prins Encyclopedie '80. Trefwoorden: examen, evaluatie en meerkeuzetoets.

J.D. Oostwoud Wijdenes, Evalueren van dramatische vorming. In: Speltribune, 4e jaargang, nr. 10/11, november 1980.

Max van der Kamp, Bespreking van: Oostra, B., Beeldende vorming in theorie en praktijk. In: Registratie, 12e jaargang, nr. 4, 1980, (30-31).

1981 J.D. Oostwoud Wijdenes, Drama, vak in het voortgezet onderwijs. In: Resonans, 13e jaargang, nr. 6, feb. '81, (12-15).

M. van der Kamp, Repliek op Mettes' bespreking van 'Wat neemt de leerling mee van kunstzinnige vorming'. In: Registratie, 13 jaargang, nr. 1, 1981, (39-40).

Geeske van Raalte, Ballet in de basisschool, een beschrijving van een educatieve activiteit van Scapino voor de basisschool. Amsterdam, maart 1981. Doctoraal werkstuk t.b.v. de Vakgroep Didactiek van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Jacob Oostwoud Wijdenes, Protocolanalyse van problemen uit de beeldende vorming. Paper gepresenteerd op de ORD'81. Maastricht, 23 en 24 april 1981.

Aya Crebas en Stans van Leeuwen, Moeten we dit nu leren voor ons vak? een leeronderzoek naar een methode van reflectieve beeldende vorming binnen het kader van volwassenenonderwijs. Doctoraal werkstuk IWA. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1981.

Max van der Kamp, Arts, music and crafts in secondary education, their purpose and their effect. Paper presented at the INSEA-preconference. Rotterdam, August 7-8, 1981.

Max van der Kamp, Wat we in de kunstzinnige vorming nog niet weten, -over onderzoek en kunstzinnige vorming. In: Resonans, (14), 3, 4-7.

Max van der Kamp, De plaats en de rol van de expressievakken -inleiding op de themadag van docenten van de openbare Dalton Scholengemeenschap Voorburg over expressievakken, op 30 september 1981.

F. Haanstra, Onderzoek naar Schrijvers School Samenleving door de Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek. In: Nieuwsbrief van de stichting SSS, 1982, (2), 3/4, december 1981.

1982 Freek Otto en Max van der Kamp, Muziekvakonderwijs en Onderwijskunde. In: Muziek en Dans, 1982, (6), 2, (maart). Ook in: Muziek en Onderwijs, 1982, (19), 6.

F. Haanstra, P. Godefrooij en P. Hartogs, Ontmoetingen van schrijvers met lezers, een onderzoek naar de stichting Schrijvers School Samenleving. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1982.

Folkert Haanstra, Peter Godefrooij en Pien Hartogs, Onderzoek naar SSS. In: Nieuwsbrief SSS, 1982, (3), 1, april.

Max van der Kamp, Kunstzinnige vorming: proces en produkt. In: Pedagogische Studiën, 1982, (59), 4, 194-196.

Folkert Haanstra, Ontmoetingen van schrijvers met lezers. Notitie ten behoeve van het SCO-Colloquium gehouden op 13 mei 1982. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1982.

Kijk op de zichtbare werkelijkheid - een aanzet tot een werkplan voor het cluster tehatex op de NLO 'Gelderse Leergangen'. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1982.

Max van der Kamp en Freek Otto, Leren en kunstzinnige vorming: tien jaar onderzoek. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1982. Ook in: maandblad voor Beeldende Vorming 1982, (98), 10.

Folkert Haanstra, Schrijvers voor de klas. In: Levende talen, nr. 375, oktober, 1982.

Max van der Kamp en Jacob Oostwoud Wijdenes: Op zoek naar leerervaringen met het learner report. In: M. van der Kamp en L. van der Kamp. Methodologie van onderwijsresearch. Lisse, Swets en Zeitlinger, 1982.

Jacob Oostwoud Wijdenes e.a. Leren musiceren. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1983.

Max van der Kamp, Bram Oostra. Beeldende Vorming als Proces en Produkt. In: Pedagogische Studiën, ter perse.

Folkert Haanstra. Creativiteitscentra en Muziekscholen, begrippen, opvattingen en onderzoeksmogelijkheden. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek (SCO-rapport), 1982.

1983

Van der Kamp, M. en F. Haanstra. Kunstzinnige Vorming: een overzicht. In: Docentengids, afl. 24, april 1983 (rubriek 8). Deventer, Van Loghum Slaterus.

Van der Kamp, M., F. Haanstra en J.D. Oostwoud Wijdenes. Kijk op Kunstzinnige Vorming. Purmerend, Muusses, 1983.

Oostwoud Wijdenes, J., F. Otto, M. van der Kamp en L. van Oijen. Leren Musiceren, een onderzoek naar instrumentaal en vocaal muziekvakonderwijs. Amsterdam, SCO, 1983.

Haanstra, F. Zes directeuren over hun creativiteitscentrum. Amsterdam, SCO, 1983.

Haanstra, F. Kunstzinnige Vorming en Onderzoek. In: Jeugd en Samenleving, 1983 (13), nr. 12, pg. 785-795.

Oostwoud Wijdens, J. Functies van drama in het voortgezet onderwijs. In: Jeugd en Samenleving, 1983 (13), nr. 12, pg. 796-802.

Godefrooij, P. Hoe spelen leerlingen op basisscholen in Rotterdam met woorden? Amsterdam, SCO, 1983.

Godefrooij, P. Creative writing in The Netherlands, a case study. Amsterdam, Unesco/SCO, 1983.

1984

Mechtild Derriks en Peter Godefrooij. Jeugdtheater en lagere overheden in Nederland. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1984.

Onderzoeksgroep Kunstzinnige Vorming. Voorlopig onderzoeksprogramma kunstzinnige vorming. Amsterdam, Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek, 1984.

Haanstra, F., Kunstzinnige Vorming en onderzoek, SCO cahier 27, SCO, Amsterdam, 1984

Haanstra F., Beeldende kunstonderwijs aan de kunstacademies, Beeldende Vorming, 1984, 100 (12), 6-9.

Haanstra F., J. Baltzer en L. van Oijen, Beleid en praktijk in creativiteitscentra, een vergelijking van twee case-studies, SCO rapport 40, SCO, Amsterdam, 1984.

- 1984 Oostwoud Wijdenes, J.D., Eindverslag van het onderzoek naar de integratie van receptieve met actieve dansante en dramatische vorming op regionaal niveau. Eindhoven, Stichting Kunstzinnige Vorming Eindhoven, 1984.
- Haanstra, F., J. Baltzer en L. van Oijen, Beleid en praktijk in creativiteitscentra, een vergelijking van twee case-studies, Deel II: bijlagen. SCO-rapport 40, Amsterdam, SCO, 1984.
- 1985 Oijen, L. van en F. Haanstra, Kunstzinnige vorming: Kunst of vorming? Beleid en praktijk in creativiteitscentra. In: Didaktief, nr. 3 (115), maart 1985, pg. 13-15.
- Haanstra, F., Policy and Practice of Creativity Centres in the Netherlands. Paper presented at the INSEA Research Conference, Bath, 1985.
- Haanstra, F. en L. van Oijen, Creativiteitscentra onderzocht. In: VCO-bulletin, 34, april 1985.
- Oostwoud Wijdenes, J., Het bezoek aan theatervoorstellingen in de moderne talen. In: Levende Talen, nr. 402, juni 1985, pg. 356-360.
- Haanstra, F. en L. van Oijen, Leereffecten van kunstzinnige vorming, een inventarisatie van onderzoek. SCO-rapport 56, Amsterdam, SCO, juni 1985.
- Haanstra, F., J.K. Koppen en J.D. Oostwoud Wijdens, Opleiding en beroepspraktijk in de beeldende kunsten, -een voorstudie-. SCO-rapport 66, Amsterdam, 1985.
- 1986 Haanstra, F., J.K. Koppen en J.D. Oostwoud Wijdenes, De samenhang Opleiding - Praktijk in de Beeldende Kunsten. ORD-paper 1986, mei 1986.
- Oud, W., Tot ontwikkeling van het creatief vermogen, de Werkgroep Kunstzinnige Vorming. In: Vernieuwing, jrg. 45, nummer 1/2, januari/februari 1986.
- Haanstra, F., Creativity Centres in the Netherlands: Policy and Practice. In: Journal of Art & Design Education, Vol. 5, nos 1 & 2, 1986.
- Houten, E.A. van en W.D. Jonker, Aansluitingsproblematiek opleiding - praktijk theater. Rijswijk, Ministerie van WVC, WVC-literatuurrapport nr. 34, december 1986.
- 1987 Haanstra, F. en A. Veen, De samenwerking tussen scholen van het voortgezet onderwijs en culturele instellingen. Interimrapportage. Amsterdam, SCO, 1987.